

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 64 (1950)

Artikel: Noms populers da plauntas
Autor: Brunies, S.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-218481>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 13.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Noms populers da plauntas

*publichos per adöver impustüt dals magisters rumauntschs
tres S. Brunies*

*in algurdaunza a l'amih e meritaivel interpret da l'orma engiadinuisa
Chasper Pult*

3. cuntinuaziun

(Cfr. Annalas da la Società retorumantscha, Annalas LIX, LX,
LXII, cun la significaziun dals segns botanics.)

*Gágea¹ fistulôsa² (Ramond) Ker-Gawler, Syn. G. Liottardi R. e
Sch., Röhrigblättriger Gelbster. ·) |*

*N. p. r. E. dialinas (puorvs dialas).
Sut-S. stela curtgegn.*

*Dir. Quista pitschna (10—12 cm) liliacea nitrofila ais üna tipica
plaunta da las eras e dals giaschaditschs fin a l'otezza da passa
2700 m (Val dal Fain). Cun sias 1—2 föglinas scu quellas dals
puorvs e sieu perigon mellan d'or nun ais ella da cuffuonder cun
üngünas otras fluors. Dalum chi vain terrain as muoss' la.*

Galánthus³ nivális L., Gemeines Schneeglöckchen. ·) | †

N. p. r. E. flur d'naiv.

S. flur (bransin) de neiv, flur scalin.

*Tar nus, v. d. in Grischun, be cultiveda; generelmaing cun-
tschainta scu mess da prümavaira cun sa bella flur alva, pen-
duossa.*

¹ numneda suainter il botaniker Sir Thomas Gage (1781—1820).

² v. d. a fuorma da barbiroula.

³ dal gr. gála = lat, e gr. ánthos = flur.

*Galeopsis*¹ *Tétrahit*² L., Gemeiner Hohlzahn. ⊙ ○

N. p. r. Eb. chanva sulvadia (chonv sulvadi, urtia sulvadia).

Eo. urtia sulvedgia.

S. teua, teuva (spasadur, spusadur.)

Dir. Fich deraseda sün tagls da laina, sper vias e sün ers e ruments, lös ingraschos, fin a la sommited dal god. (In Val Roseg fin 2300 m.) Ils Galeopsis haun da mincha vart dal leiv suot ün daintin vöd.

*Galium*³ *Aparîne*⁴ L., Kletterlabkraut, Kleban, Chlübere, Chläberne.

⊙, ○.

N. p. r. Eb. riuoa (reua⁵, flur cuagl).

Eo. (rera, pustüt la ssp. eu-Aparine chi ais ferm deraseda in Eb., dalander üngün term puter).

Mt. reuva.

S. reua, jarva cuagl (per tuot il gener).

Dir. Deraseda fin aint illas valledas alpinas, nitrofila, in frus-chaglia, sper saivs e sün tagls da laina. (Ils früttins as tachan scu tals «morders» (v. Lappula ed Arctium Lappa) vi da la vestimainta e vi dals pails da las bes-chas.

*Gentiána*⁶ L. m. Adanson, Enzian.

N. p. r. E. gianzauna, gianzana, genziana.

S. ansauna.

Quist tar nus unic gener da la famiglia da las gentianaceas cum-piglia üna quantited da spezchas chi tres lur grazius aspet — ün vair clinöz da pro e pas-ch — e per buna part risplendand la culur dal tschêl, ans staun taunt a cour cha eir nossa prüveda

¹ nom gr. fingo tar Dioscurides, Plinius e. o., gr. galea, galé: müstaila u guis, probabel pervi da quels daintins.

² term na eruieu.

³ dal gr. gála = lat., perche cha l'erva fo quaglier il lat.

⁴ dal gr. apaîrein = clapper; la plaunta as tacha culs rampigns da sieus pailins vi da tuot que chi la vain in contact.

⁵ nun as referescha sün *Galium silvaticum* chi ais eir in Eb. bger pü rera e chi nun ho ünguotta chi pudess attrer l'attenziun.

⁶ numneda suainter il raig illiric *Gentius*, chi impundet la risch gianzauna (*Gentiana lutea*) cunter la glanda (pesta).

favella stuess disferenzcher per mez dal nom almain las pü remarchablas appariziuns. Inua cha tels maunchan, pudains sainz' oter ans inservir dal nom latin translato in noss idioms. Cumanzain cun

a) *las blovas*

*Gentiána vérna*¹ L., Frühlings-Enzian, Bläueli, Grifle² (Partens, restanza da «grofflin»!) ·|

N. p. r. Eb. clavinás d'tschêl, clavettas, blavettas.

Eo. predichantins (spazzachamins, clevs dal tschêl, grofflins, tirafils).

Sut-S. clavs Nossegnar.

S. clavetta (flur camutsch, blauettas, pasterbonis, guottas-tschiel).

Dir. Sün tschisp, preferind il chalcherais e que sül süt scu sül ümid, dal fuonz da la Val dal Rain, 530 m fin sur 2900 m (Piz Beverin). Deraseda in tuot nos territori scu eir in püssas variededs. Flurescha cò e lo eir d'utuon e da favuogn perfin d'inviern. Exemplers alvs nu sun rers.

Duos sumgiaintas spezchas, eir ad üna flur, mo chi fuorman tschisp, cun föglias pü pitschnas e pü cuortas creschan pü ad ot cu la Gent. verna, fin al s-chalun nivel: la genziana cun las föglias cuortas (*Gentiana brachyphylla* e la *Gentiana bavárica*, la prüma fuormand pitschnas rosettas, la segunda sainza rosettas. Ed in passand numnains quia auncha la genziana nivela (*Gentiana nivalis*), quella bella genzianina chi flurescha pür in lügl ed avuost sün pas-chs e pros, cun flurinas eir bel blovas, mo bger pü pitschnas cu tar las surnumnedas, cun püssas fluors vi dal manch. Cur cha quella cumpera ais la sted bod a fin.

¹ v. d. flurescha da prümavaira.

² giò'l Sangallais la claman «gröfli» (eir Grabser Nägeli) chi deriva sainza dubi dal rum. grofflins, groffels, que chi però nu's referischa a la flur d'groffels, dimpersè als groffels da cundimaint, cun ils quêls las flurinas da la *Gentiana verna*, na auncha aviertas, haun üna tscherta sumgentscha. Eir il term «predichantins» as referischa a quist aspet da la flurina na auncha avierta, quia congualo cun la chapütscha chi purtaivan a sieu temp, m'impais, ils predichants scu hoz ils preirs, dimena chapütschas cun elas liedas sü.

Gentiana asclepiadèa L., Schwalbenwurz-Enzian. S. flur sogn Benedtg, sogn Barclamiu. ☉. ☽.

Ed üna da las ultimas fluors chi flurescha d'utuon ais la *barbüda* (*Gentiana ciliata* L.).

Ed uossa las duos spezchas cun las pü grandas fluors cha chat-tains tar nus, duos cha eir nos pövel in generel nu las distingua:

*Gentiana Clüsii*¹ Perrier et Songeon. Syn. *G. acaulis* L. = *G. vulgaris*, Beck, Grossblütiger Enzian, Gloggablüeme, Chlepfer, Chessler. ☽.

N. p. r. E. schlops, flur da schlops (pluffers).

Mt. kesslerers.

Pusch. calderon.

S. caultschas guac.

Dir. Sün chalcherais, mauncha sül cristallin, da ca. 800 m fin 2860 m (Piz Laschadurella), sün pros megers e pas-chüra. Scu tuot las otras spezchas da la famiglia resguardada scu nosch pevel cha la muaglia pervia d'üna substanza amara nu maglia.

*Gentiana Kochiána*² Perrier et Songeon, Syn. *G. excisa* Koch nec Presl = *G. latifolia* Jakow. ☽. Quista s-chalveda traunter ils pizs dal chalsch, uschigliö fich sumgiainta a *G. Clusii*, eguelmaing deraseda da 1200—3000 m (Piz Linard), mo sün sögl silicat.

Gentiana Cruciáta L., Kreuzblättriger Enzian. ☽.

Quista gianzauna cruscheda chi annunzcha cha'l solstizi saja passo e l'utuon davaunt porta, do in ögl tres sas föglias grassas in crusch e sas fluors püchöntschnas, blovas d'azur.

¹ Charles de Lécluse, dit Clusius, meidi e botaniker frances mort a Leyden 1609 zieva esser sto directer dals üerts imperiels a Vienna. El viaget bod l'inter' Europa, stüdtget e ramasset plauntas ch'el publichet in si' ouvra principela «*Rariorum plantarum historia*».

² W.D. J. Koch, nat 1771 a Kusel i'l Palatinat renan (Rheinpfalz) e mort l'an 1849 ad Erlangen, ais l'autur da la «*Synopsis florae germanicae et helveticae*. Lipsia 1843—1845.)

b) *las melnas*

Gentiana lutea L., Gelber Enzian, Jenznerwurze, Wißjenze, Groß Jenzene. ☉, ○, ☿.

- N. p. r.* Eb. risch gianzana (gelgua).
 Eo. risch gianzauna (melna).
 VM. risch jalsauna (jelgua).
 Brav. ansagna.
 Sm. ansanga.
 T. gentiauna (Barandun, LL.).
 Mt. risch d'ansána, — unseuna, unsauna (melna).
 S. risch d'anseuna, — unseuna, unsauna (melna).

N. l. (as referind per part sün G. lutea, per part sün G. punctata):
 Plan da la Jansana, god, Ramosch; Val Gianzana, pros, Val Gianzanetta, pros, Zernez; Val Gialsauna, Sta. Maria; Gianzauna, pas-ch, Valchava; Val Gianzana, val laterela, Bravuogn; Anzanei, pro da munt, Maton; Ansagna, muot, Tinizong.

Dir. In Grischun preferind il chalcherais, sün terrain fop, sün pas-chs e pros, da 550 m fin 2500 m (Val dal Fain). D'inrer cha la risch gianzauna schmunta giò'l fuonz da las vals, ed eir sur l'ur dals gods nu l'as chatta suvenz, sül cristallin maunch' ella.

Adöver. Bainschi na forsa dannai vla a la muaglia, vain ella resguardeda scu zierchel chi's metta illa plazza da bun pevel. Inua ch'ella as daresa in massas, fo'la natürelmaing dan. Al'incunter as pudess chatter ün equivalent illas rischs chi d'üna geda gnivan in nossas muntagnas chavedas cun bun success. Il «Bündner Sammler» da l'an 1780 quinta cha ün ester [v. d. na Grischun, our d'ün oter chantun (!)] fittet ün munt da Zuoz per quatter ans per la summa annuela da 90 fl., dimena per ca. 360 frs. El fabbrichet üna chamma per luscher e per arder gianzauna, transportet tuots urdegns vulieus ed iffinet 15—18 chaveders. Il gianzauna exportet el «giò pel Sviz» e melgro las grandas melasspaisas asgüret el d'avair guadagno sur sa dschurneda almain da tuot 500 fl. (que füss ca. 2000 frs.!). Il correspondent remarcha auncha: «Che summa our d'ün' unica muntagna e d'ün' unica plaunta! Daper tuot sun da quists gianzaners.» Intaunt ils noss expatriaivan,

chapibel, perche fer sföglidas nun ais uschè stentus cu da chaver rischs.

Duos avantags avess il chaver rischs: prüma spariss da temp in temp quist zierchel e seguonda dess el lavur ed ün (hozindi bain-schi modest) guadagn.

La risch (fin a 6 kg) ais richa da sustanzas amaras e vain impundida scu mez per rinfurzer il stomi, eir tar la muaglia, lo in fuorma da puolvra, surtuot cunter la diarea. Mo quista droga scu eir il vinars gianzauna faun viepü piazza a mezs artificiels propagios cun grand tam-tam per clapper ils minchuns. «... ün la drova digl temps da boda (pesta) ad ancunter igl tissi, la medgia ilg vassersücht a la febra . . ., ün drov' er quella ragisch cur lei secha da largenir las aultas plagas, da metter ent sco ün meisel.» (Barandun, LL.).

Gentiana punctata L., Getupfter Enzian. ☉, ○, ☿.

N. p. r. Eo. risch gianzauna (taclada).

Eb. risch gianzana (parniclada).

Sut-S. risch d'anzana (ticlada).

N. l. (vair suot *Gentiana lutea*).

La curuna meln' alvainta cun taclins s-chürs, na divisa scu tar *G. lutea*, dimpersè a fuorma da buchel. Quista spezcha evitescha pütost il chalcherais, ais bod per la mited pü pitschna cu la *G. lutea* e vain druveda scu quista. Da ca. 1600 fin a 3000 m (Piz Sesvenna).

c) las violettas (e suvenz alvas), pitschnas, diramedas, mess d'utuon.

Gentiana campéstris L., Feldenzian. ☉ || ☿ ○

N. p. r. E. gianzanetta d'utuon.

(cun 4 föglinas da chalsch e curuna e 4 stamins).

Dir. Preferescha il chalcherais, da 840 m fin 2800 m (Piz Forun), deraseda in tuot nos territori.

Gentiana germánica Willd., Deutscher Enzian. ☿ ○.

(cun 5 föglinas da chalsch e da curuna e 5 stamins uschigliö fich sumgiainta a la gianzanetta d'utuon, be ün pô pü granda).

*Geranium*¹ *silvaticum*² L., Wald-Storchschnabel, Nagelchrut. ☉, ○.

N. p. r. Eb. erba (fluor) da furchettas.

Eo. erva (flur) da furchettas.

Mt. bareta.

Sut-S. malearva granius.

S. furtgettas (flur mal jarva, flur sogn Giacun, bareta, grani).

Dir. In lös ümids dal god cun bger fögliam, in pros grass, sün pas-chs ed a l'ur dal god, sün tuot terratsch, da la Bassa fin a l'otezza da 2770 m, dapertuot fich frequainta.

Adöver. Fras-cha nu vain ella tucheda da la muaglia, na cha la füss dannaivla, mo l'ais ün pevel da pocha valor, chi, creschind svel, impedescha il svilup da megltras ervas. Na facil da la fer sparir. La sger vi a temp e biager cun tschendra e superfosfat e scha que nu güda, bracher e semner aint sem da stüjs.

*Geranium Robertianum*³ L., Ruprechts-Storchschnabel, Stinkchrut, Wäntelechrut, Kopfwehblüemli, Gottesgnad, Gottesgnadechrut, Agathechrut. ☉ u ☉, ○.

N. p. r. E. piderella.

S. peverun.

Pusch. erba dal smic, — dal smac (töd. Geschmack!).

(pü pitschna cu *G. silv.* e cun pü pitschnas fluors, da culur rösin fin purpur, las parts da la föglia pannedas, da noscha savur.)

Dir. Sper saivs e mürs, sün ruments, gera, eir traunter l'agna, da la Bassa fin aint per las vals subalpinas, munta fin a 1780 m (Pütschai VM.), deraseda e magari frequainta in tuot nos territori.

Adöver. Gniva druveda cunter infladüras (Aschera).

*Geum*⁴ *rivale*⁵ L., Syn. *G. nutans* Crantz, Bach-Nelkenwurz, Kapuzinerglöggli, —schella, —zotteli, Frauenseckali, Seckelmeister, Augewurz, Chämifegerli, Hosalottera. ☉, ○.

¹ dal gr. geránion = tud «Kranich, pervia da la fuorma a pical dal früt. — noss graners da stüva nu sun Geraniums, dimpersè Pelargoniums, ün gener da las geraniaceas chi crescha ill' Africa dal süd, al nord dal Cap.

² v. d. crescha aint ils gods.

³ numneda suainter il s. Robert u Ruprecht (Rupertus), fundatur da l'uorden dals Cisterziensers (nat 1024).

⁴ Quist term tar Plinius deriva dal gr. geum e vuol dir savura, gusta, e's referischa a la seguainta *G. urbanum*, chi savura bain.

⁵ dal lat. rivus = riva, sper ovels.

(Tü la cugnuoschast dalum, sch'eau at di cha que ais quella sper ils ovels e süls pros palüdaints chi lascha pender sa flur cotschena brünainta e sflurida l'adoza darcho).

N. p. r. E. flur d'ovel (brünetta).

Dir. In tuot nos territori sper ovels da pros e da god, munta fin a 2400 m (Samagnun).

*Geum urbánum*¹ L., Syn. Caryophyllata vulgaris Lam. = C. officinalis, Moench, Gemeine Nelkenwurz, Benedikte, Benediktechrut. ♀, ♂.

N. p. r. Eb. nischas (pl.).

(as disferenzchescha da G. rivale tres sas fluors melnas, na pen-duossas.)

Dir. Traunter l'agna e nitscholars e frus-chaglia, sper saivs, mo eir traunter spinatschs e rösers e cò e lo eir sün ruments, illas vals bassas, sün terratsch luoch, ümid e rich da nitrats, munta fin a 1750 m (Pütschai in VM.). In nos territori maunch'ella be in Eo.

Adöver. Da pü bod spezcharia retschercheda. La risch adstringescha, so ferm da stachettas (groffels) e gniva impundida cunter deblezza dal bass vainter e digestiun debla, as mettaiv' ella per quist böt eir aint il vinars; gniva perfin cultiveda per fer licörs. (Curius cha üngün da noss s-chaliters [pastiziers] e drogists a l'ester cun lur bun gust nu gnittan adaquella da baser in patria ün' industria chi almain nun avess sdischagio nossa val.)

*Globúlaría*² *cordifólia*³ L., Herzblättrige Kugelblume. √

N. p. r. E. globularia.

S. flur aviul, globularia.

Chi nu cugnuschesch quist frus-cherin spalier sün craps, grips ed in giandas fuormand ün tapet chi ramassa umus e puolvra da crap (detritus) per and affunder las rischs, eau manag quel cun las föglinas s-chalvedas a cour e cun quels grazius choins blovs chi s'adozan apaina cha la prümavaira ais cò. Quist pionier sül

¹ dal lat. *urbánus* = da cited, pervia da la bun' odor da la risch!

² dal lat. *globulus* = ballina, pervia da la fuorma da l'inflorescenza.

³ v. d. föglia s-chalveda a cour.

chalcherais e sül crap da tevla grischun (Bündnerschiefer) munta dal fuonz da las valledas (550 m) fin a 2800 m (Piz Laschadurella).

Gnaphálium diôecum L., v. *Antennaria dioeca* (L.) Gärtner.

*Gnaphálium*¹ *silváticum* L., Wald-Ruhrkraut, Galtkraut. ☐, ○.

N. p. r. E. flur sgurdin, möcha d'god, immortella d'god.

S. flur sgurdin.

(parainta e tres sas föglias alvas, plusas, sumgiainta a l'alvetern, mo a la piazza da la bella stail' alva bgers choins (chavagninas) chi fuorman ün puncher.)

Dir. In tagls da god, in gods clers, mo pü a la bassa, munta però fin a 1800 m, pü u main nitrofila. In tuot nos territori exceptuo l'Eo., in Eb. rera. Il nom tud. «Galtkraut» indicha cha la io staliver il lat, üna pretaisa chi pera tuottüna ün pô exagereda e chi saro mel cumprover.

Gnaphálium norvégicum Gunn., Norwegisches Ruhrkraut. ☐, ○.

(sumgiainta a *G. silv.* e ca. da l'istess' otezza (12—25 cm) mo cun pü cuorta inflorescenza, choins brün s-chür; las föglias d'immez uschè lungias u pü lungias cu quellas pü bassas e d'amen-duos varts plusas).

N. p. r. E. möchas norvegicas.

S. bluzgers².

Dir. Cò e lo traunter las grusaidas, giglüdras ed uzuns, sül cristallin, preferind il sumbrivaint, in nos territori püchöntscheras.

*Gossypium*³ *herbáceum*⁴ L., Krautige Baumwolle.

N. p. r. Eb. cuttun pingola.

Eo. cuttun.

S. mangola.

¹ dal gr. *gnaphálon* = launa, fleter, perche cha l'intera plaunta ais plusa scu l'alvetern.

² Quia as tratta prubabelmaing d'ün errur, our da duos motivs: prüma aise stainta cha'l pövel fo differenzcha traunter quists duos *Gn.* ferm sumgiaints, e seguonda perche cha'l paragon culs bluozchers nun ais evidaint. Quist term s'accorda püchöntscher cun *Thlaspi arvense*, inua cha'ls früts haun propi sumgentscha cun bluozchers.

³ vegl nom per quista plaunta fingio tar Plinius.

⁴ v. d. na legnus.

Gramîneae, *Grámina*¹, Eche Gräser, Süssgräser².

N. p. r. E. stüjs, fastüs (erva, gramineas).

(v. d. tuot quell'as ervas da stüjs, dimena cun manch's arduonds, vöds, da töch a töch cun nufs, föglias cumpostas da 3 parts: mantella (chi circundescha dal nuf insü ün töch dal manch), bandera (chi sbanderla) e'l cularin (ün ur transparent traunter mantella e bandera).

*Gymnospérmae*³, = Nacktsamige, rum. gimnospermas (scu tar nossa bos-cha da fruonzla).

*Gypsôphila*⁴ *repens*⁵ L., Kriechendes Gipskraut. 6).

N. p. r. flur d'chiss.

Quista deraseda plauntina graziusa dal sögl chalcherais, 8—25 centimeters, in giandas, sün gera, grips, stoust cugnuoschet: üna parainta dal bögl d'gillina, zinduos-chel (cariofilacea), il chalsch fin immez spartieu, inflorescenza alva (rösin) pü u main spessa, manch serpagiant, stüert in sü, sainza pails scu eir las föglinas linealas, d'amenduos varts stretnidas.

*Hédera*⁶ *Hélix*⁷ L., Efeu. 7).

N. p. r. E. edra.

Sm. efeu.

S. fegliadella (brusecca, edra).

Berg. éllera semperved.

¹ dal lat. grámen (genetiv graminis) que chi v. d. plaunta da stüj (fastü).

² in cuntrast cun tud. Sauergräser, Cyperaceae (pron. Cyperaceä); nus las rumnains ciperaceas u erv' escha (erva da palüd). Il manch nun ais quia ün stüj, nun ais ün büschen arduond, dimpersè trianguler, sainza (u rermaing cun) nufs. Quista famiglia preferescha lös ümids, palüds.

³ pron. Gymnospérmä, deriva dal gr. gymnos = nüd e gr. sperma = sem. v. d. cha il sem nun ais scu tar las Angiospermae (Bedecktsamige) rinserro dal pistil, dimpersè gescha nüd giosom la s-chaglia, chi quia nu's serra ad ün pistil. (Cfr. las tevlas davart nossa bos-cha da fruonzla.) Tar las Angiospermas pertuochan tuot las plauntas cun fluors.

⁴ gr. gypsos = giess e gr. philos = preferind, amand.

⁵ v. d. serpagiant.

⁶ nom da la plaunta tals Romauns.

⁷ dal gr. helissein = stordscher, volver intuorn, indichand il rampcher.

Dir. Deraseda e frequainta illas vals meridiunelas ed aint il circuit dal fô. Aint in quel dal tev intuorn Cuira, in T., mo rera in S., mauncha tuottaffat illas valledas centrelas, uschè in E., VM., VA., Sm. e que main pervia dal sût cu permur da la temperatura bassa d'inviern. Vain tgnida suvenz in stüvas inua ch'ella as rampcha sü per paraids e palintschieus, tuornapignas e curunas. Mo ella nun ornescha be nossas stüvas, dimpersè pürifichescha cò l'ajer, absorband l'acid carbonic e respirand l'oxigen.

*Hedysarum*¹ *obscúrum*² L., Syn. *H. alpinum* Jacqu. = *H. Hedysaroides* Schinz e Thellung, *Alpen-Süssklee*. ☉, †.

N. p. r. E. purpurella.

Sut. S. fava corv.

Dir. Sün sögl chalcherais, pros e pas-chs da munt, blais, strivlas da tschisp illa grippa, da 900—2880 m (Piz dal Schübel = Stammerspitze), in tuot nos territori.

Adöver. Na be üna da las pü bellas fluors alpinas, mo eir ün'erva vairamaing aprüscheda, da granda substanza, richa dad albumin e cha la muaglia maglia da gust, dimena degna da la cultiver e da'nd trer sem. Mincha pur la stuess cugnuoscher. Bri-chafat da la cuffuonder cun otras: parainta e sumgiainta a l'espargetta (8—25 cm), cun magnificas fluors s-chürpurpur in puncher unilaterel.

*Heliánthemum*³ *nummulárium*⁴ (L.) Miller, Syn. *H. vulgare* Gärtner, Münzblättriges Sonnenröschen, Sonneblüemli, Goldrösli, Berghysop √, ○ (Na cuffuonder cun *Helianthus*, v. la subseguinta); da sumgiaintas spezchas a prüm'öglia da differenzcher lotres cha tar quista mincha ventin fo trembler la flur.

N. p. r. E. rösina d'or, sulaglin.

S. rosa d'aur (carluna, gravirola).

¹ dal gr. *hedys* = dutsch, e gr. *aron* = *Arum*, nom da plaunta fingio tar *Dioskurides*, term chi sto pü probabel in connex cun gr. *ároma* = odor, cundimaint.

² da culur s-chüra (purpur s-chür).

³ da gr. *helios* = sulagl, e gr. *antheon* = flur.

⁴ da lat. *nummulus* = munaida, nom chi's referescha a *Lysimachia nummularia* cun sumgiaintas fluors melnas.

Dir. Deraseda e frequainta traunter otras xerofitas (plauntas accomodadas a la sechüra), eir in gods clers da tev; munta fin a 2000 m (Samagnun), in tuot nos territori. Na bun pevel; biager la fo sparir.

Pü frequaint in nos territori ais

Heliánthemum alpéstre (Jacq.) DC., Syn. *œlandicum* DC.,

N. p. r. E. sulaglin da munt.

Dir. Sün sögl chalcherais crappus, subalpin ed alpin, da 650 fin 2950 m (Piz Ftur), consolidescha il terratsch ed intschispescha, perque plaunta importanta süls ots, melgro ch'ella nu do bun pevel.

*Heliánthus*¹ *ánnus*² L., Gemeine Sonnenblume. ☉ ☐

N. p. r. Eb. fluor d'sulai.

Eo. flur d'sulagl.

S. flur suleagl.

Quist coloss (60 cm fin 2 m) traunter nossas plauntas d'üert deriva dal Mexico e gnit introdüt in Europa i'l 16avel tschientiner.

Adöver. In Italia, Ungiaria ed in Russia ais la flur d'sulagl daspö lönych cultiveda scu plaunta d'öli, in pü vain 'la tratta scu plaunta da parada aint ils üerts purils. Ils minzs (v. d. früts) daun ün fich appredscho pevel, pustüt eir pels utschels. In Russia e l'Ungiaria dal süd ais l'öli da quaraisma (our dals früts da quista plaunta) d'importanza, perche cha ils purs da cuffessiun ortodoxa staun trais quarts da l'an güner e restitueschan il grass d'animel surtuot cun quist grass vegetel. — Ün' agiunta da sem da flur sulagl chatscha il lat tar las vachas. Ils sems (früts) spletschos cun lur gust da mandlas daun, masdo cun furmantun e farina naira, ün bun pevel d'ingrasch pel pullam, ün pevel chi promova eir l'over e la plüra. Mo chi saja da s'inchürer da na forsa pavler exclusivamaing cun sems da flur sulagl uschigliö chi detta defurmaziun dals overs.

Helichrysum arenárium (L.) DC., Sandstrohblume, Immortelle, Immerschön, rum. stromina. Nu crescha in Svizzra.

¹ da gr. Helios = sulagl, e da gr. anthos = flur.

² plaunta annuela.

Helléborus viridis L., Grüne Niesswurz. ☉ †. Quist' unica spezcha da Helléborus (üna ranunculacea) chi crescha in Grischun ais limiteda sül Signuredi e'ls contuorns da Cuir, mauncha dimena in nos territori e perque as baseschan ils noms racolts: risch starnüdella — starnidella (v. Arnica), vilongia, vilomi, buloma, sgüramaing sün cuffuondaziun cun otras plauntas.

*Heracléum*¹ *Sphondylium*² L., Gemeine Bärenklaue, Schärbling, Schärlligstengel (Paguge). ☉. ☉. ☉, ☉.

N. p. r. Eb. rasvenna, arzvenna, giarsvenna.

Eo. schlaffendas (pl.), Cinuos-chel e Brail. (Squittas e squitteröls as refereschon sün *Angelica silvestris*, vair lo.)

Il manch, sechanto: fliöl (pl. flious, fliöls); früt: bluozcher, rap, rapin.

Sm. razavena, darsavena.

Surset. razavenna, darsavena, branc-úrsina.

Mt. argiavenna.

S. darvenna, argiavenna.

Pusch. pè d'oka, bardani, bardigl.

Etim. As trattand quia d'ün nom veglischem (que chi resorta fingio da la desinenza *enna*) cun bgeras modificaziuns illa presilba, üna düra nuscha pels etimologs, aise indicho d'agiundscher tuot ils terms ramassos: bazavenna, ardavenna, darsavenna, erdavenna; in pü our da OS. da Rob. Planta: ravenna, ras(ch)avenna, rutsavenna, ratsavenna, argiavenna, ars(v)enna, ragiavenna, raschavenna, las arzavennas, brancorsina — tuot terms chi correspuondan a quels da la Ladinia orientela scu: arzaul, arzago!, arzavol (cfr. Pedrotti-Bertoldi, p. 189).

Dir. Umbellifera da noss pros grass chi tres sieu aspet massitsch e gruogel do dalum in ögl. Da la Bassa fin sur 2000 m, dapertuot frequent. Na güst dal meglder pevel per la muaglia bovina, mo tuottüna, almain auncha da nos temp, appredscho scu bavraduoir pels püerchs.

Tar *Heracléum austriacum* Jacq. cha A. Ulrich in sieus «Beiträge zur bündnerischen Volksbotanik» nomna rena, as tratta d'üna cuffuondaziun cun *Peucedanum Ostrüthium* (L.) Koch (v. lo).

^{1 2} derivaunza intscherta.

*Hierácium*¹ L. spec., Habichtskraut. ☉

N. p. r. E. lantschetta².

S. lanzetta melna (jarva sprers, jarva sprè).

*Hierácium Pilosella*³ L., Langhaariges Habichtskraut. ☉, ○.

(variescha enormamaing, dalander üna granda quantited da ssp.)

N. p. r. E. plusetta.

Sut. S. earvas pre (pl.), palusetta.

S. pelusetta, jarvas sprè, falcaza (per *Hierácium* in generel).

Dir. Indicatur da sögl süt e schmagranto, sün pas-chüra e pros, traunter il bruoch, in giandas; munta fin sur 3000 m, fich frequent in tuot nos territori. — Chi nu la cugnusches quista pitschna cumposita (5—30 cm) plusa alvainta (cun rosetta basela e rampigns) chi per mez da sieu fleter (pailüra) as dosta da la sechüra. Be ü n a chavagnina, las laungias da la corolla (curuna) suvenz cun strivlinas cotschnas per lung! Inua cha quista spezcha as muossa, maunchan ova e grascha.

*Hippocrepis*⁴ *comósa*⁵ L., Schopfiger Hufeisenklee. ☉.

(Na cuffuonder cun la sumgiainta *Coronilla vaginalis* Lam. chi ho però be 7—9 föglinas laterelas da mincha vart e tar la quela ils pizs dal chalsch sun fich cuorts e largs).

N. p. r. Eb. gial e giallina.

Eo. chöd e gillina.

Gr. c. trifegl da tgavagl.

S. fiars cavagl (kikerikis).

Dir. Sül chalcherais, in lös sulaglivs, scu pionier eir cò e lo sün grippels e grevas, deraso e frequent in tuot nos terr., da la Bassa fin 2800 m.

¹ da gr. hierax = spler.

² pervia da la fuorma da las föglias.

³ da lat. pilosus = pailus, plus.

⁴ da gr. hippos = chavagl, e gr. krepis = s-charpa (pervia da la fuorma: l'inflorescenza contemplada da suringìò, ho la fuorma d'imprunt da pè u da fier d'chavagl.

⁵ lat. coma = tschüff.

Adöver. Spordscha bun pevel als aviöls, vain maglieda gugent da la muaglia.

*Hippóphaë*¹ *rhamnoïdes*² L., Kreuzdornähnlicher Sanddorn, Sprengberri, Sanddöre, Tubakröhrlistude, Beiwide. √, (v. skizza in «Nossas plauntas e bes-chas).

N. p. r. Eb. pomma d'asen, pischa d'chavagl.

S. spina de grava.

Berg. spin.

Dir. Accumpagna ils flüms alpins fin sül s-chalun subalpin, sper il Rain sü, cò e lo furmand spessaglias impenetrablas, chi però pervia da las correcziuns vaun al main. Quist fruscher spinus dumanda sögl luoch e crescha ourdvarit las alluviuns eir sün spuondas sulaglivas süttas, suot la cundiziun cha sas rischs hegian avuonda ümidited, perque indicatur d'ova suotterauna sün spuondas extremamaing süttas, sün chalcherais e cristallin; ais pionier dal god süllas alluviuns; el lia il terrain sün spuondas ümidas ed ais perque surtuot d'importanza sül terratsch da crap s-chaglia (Bündnerschiefer). Traunter Ardez e Ftaun perfin in fuorma da bös-chins, da pü bod sper Nairs ün cun ün diameter da passa 20 cm; sü vers Chöglias, sur Ardez, munta'l sün lö ümid à 1790 m e sur Lüsai fin a 1830 m, mauncha in Eo., uschigliö deraso e frequent.

Adöver. Il bel lain serva per lavuors da turneder, lain e föglias per culurir a mellan ed a brün, las coccas eschas vegnan mangedas in pajais nordics in brouda da peschs, in Finlanda vain fat landrouer üna mösa, in Ingialterra üna marmelada, da pü bod eir üna latvergia cunter il mel chötschen (disentaria).

Hôlcus lanátus L., Wolliges Honiggras. ♀, †.

Cha quist excellent pevel, chi dal rest nun ais nimia frequent in Eo. (in Eb. incuntschaint) hegia d'avair nom «*pluogls*»³ nun ais bain chapibel. Quia as tratta sgüramaing d'üna svista qualunqua.

¹ derivaunza intscherta.

² sumgiainta a Rhamnus (marselber).

³ «Engadiner Pflanzen- und Blumennamen von Prof. Dr. Reto Bezzola, Separatdruck aus der Festschrift zur 124. Jahresversammlung S. N. G.», p. 9.

*Homogyne*¹ *alpina* (L.) Cass., Alpenlattich, Zisiblüeme.

(«Zisi», «Ziseli» ist ein Kosenamen für die Katze, nach dem weichhaarigen Fruchtstande), Ribiblüemli, Gröschelkräutig.

☉, ○

N. p. r. E. schilenda d'god (schilenda cotschna).

S. gnaulis de cuolm (corresp. al nom tud. «Ziseli»).

(Tü la cugnuschast dalum sch'eau at di cha que ais quella pitschna cumposita (20—30 cm) da noss gods e pas-chs d'alp chi porta be üna pitschna chavagnina, cotschna (eir l'ur cotschen), pü u main serreda, cun quellas bellas pitschnas föglias baselas, solidas, a fuorma da cour-gnirunchel).

Dir. Sün mincha sögl deraseda e frequainta sül s-chalun subalpin ed alpin, da ca. 960—3252 m (Piz Languard). Cò ch'ella sün pas-chs d'alp (sül sumbrivaint) piglia davent la piazza a megl-dras ervas, as po la fer sparir cun biager.

*Hórdeum*² *dístichon*³ L., Zweizeilige Gerste, Zweiecker, Schindelchore. ☉, □.

N. p. r. Eb. üerdi, jerdi, jerda, jordi (jotta = früt spletscho e rudlo, ruot).

Eo. graun (la flüja, racolta da graun = la mess).

Surs. grang.

Mt. dumieg.

T. dumieg (früt: graun!).

S. dumiec (giutta = früt spletscho e rudlo).

Pusch. dumega, domega.

N. l. Pilöt, pro grass, Fallun, god, Tarasp; Munt Fallun, part d'vschinauncha, Ftaun; Pigliuottas, schmacha d'üerdi, Ardez; Plan da Fallun, pros, god, Guarda; Pigliuotta, schmacha d'üerdi, fulun, S-chanf; Chaunt da Fulun, Susauna; Pigliottas (eir Pigliots, pro, Lü, Valchava; Rez da las Pigliottas, frastegen,

¹ da gr. homos = sumgiaint, e gr. gyné = femna, perche cha'l stigma da la flur femna ho l'istessa fuorma scu quel da la flur mes-chel.

² nom tals Romauns chi significha taunt cu rasta (graista) — pervia da las rastas lungias.

³ da gr. dis = dubel, e gr. stichos = lingieda.

Sta. Maria; Pro la Fola, pro grass, Alvagni; Davos Fallun, ers, pros, Riom; — god, Savognin; Sur Fullun, pro, Ziraun; Andeer (1837); Fulun, pros, Pazen-Farden.

Dir. In tuot nos territori fin 1800 m e passa cultivo. Per madürer basta üna temperatura media da sted dad 8°. Dalander ais l'üerdi la granezza chi vo il pü vers nord; el gratagia auncha illa Scozia dal Nord e perfin suot il 70°, al Cap nordic, Mer alv; illa America dal Süd madürescha'l a 3000 m ed aint il Himalaya perfin a 4300 m.

Adöver. Quista spezcha da graun vain surtuot impundida illa fabricaziun da biera, in pü scu giuotta (graun spletscho, spartieu, schmanüzo) per schoppas, alura scu surrogat da caffè («Langaus») e per farina, chi però nu s'adattescha guera scu farina da paun, l'ais memma «clitscha». Be ill' Europa dal Nord vain ella druveda spüra per quist böt. I'l Oriaint vain l'üerdi resguardo scu'l pevel il pü sustanzius pels chavals. Romauns e Grecs pavlaivan lur chavals cun üerdi. Scu chi pera, ais l'üerdi la granezza la pü veglia. In Europa ais el cuntschaint fingio daspö il Neoliticum. In Egipta, Babilonia ed ill' Asia minura gnit el fich bod cultivo. Ils vegls Grecs ed Egipziauns couschaivan fingio biera, sgür aunz ils Germans. Per mez dal process da dschermuoglimaint vain trat il malt chi vain druvo per fer biera, vinars, extrat da malt, malzzücher, bunbuns da malt (cunter la tuoss); las restanzas daun ün excellent pevel per la muaglia chi t'il maglia cun ingurdia. Am gniva bod la cuaida da mattatsch da tegner cumpagnia a nossas vachas chi as scornigliaivan per nu gnir a la cuorta. In tuot chesa savuraiva que da malt (sü da la bieraria da Susch).

Folcl. «Ilg dumieg eis il princ. frig ca cresch' en nossa terra, cuntut ilg lein nus schentar d'anscheata. Eis a scadin bein cunaschents. Ilg sieu krafft eis ent ilg frig, ilg qual ven numnau graun (!), ilg sieu paun ei sanadeivels a gli carstiaun, sia frina eis buna par unfladiras da metter lient criscas dumieg, mastiras cun ün quintli d'aua a tont aschieu a lai cuir ansembl sco üna buglia eis bien da metter si ad ün ch'a se stuschau ner pigliau fridas a survagnieu nodas blauas. Ilg dumieg crescha gugent enten ers grass tumprifs a solalgifs.» (Barandun LL.)

Hórdeum dístichon L.; ssp. *Zeocríthon* (L.) Schinz e Keller, Pfauen-, Reis-, Bartgerste. ☉, ☐.

(ais pü bass, la spia ourasom pü stretta, cuorta (4,5—6 cm), spessa, dret sü, graistas taisas scu ün ventagl.)

N. p. r. T. scandeala («eis d'üna schlata a krafft, a natira sco ilg dumoeg mo pli ruchs, crescha gugent enten ers schubers ad pli ubrivonts», Barandun.)

Sm. grang.

S. scandiala.

(cultiveda be in singuls lös dal chantun Vad, Vallais e Grischun).

Hórdeum vulgáre L., Syn. *H. polystichon* Schinz e Keller, Mehrzeilige Gerste. ☉, ☉. Quista spezcha as dividea in duos ssp. chi sun però pü reras cu *H. distichon*.

ssp. *polystichon* (Haller) Schinz e Keller, Syn. *H. vulgare* Schinz e Keller, Vierzeilige Gerste, Girst, Girsti, Chore (Partens), Vierecker (Aschera).

N. p. r. S. triedi, pestel¹.

T. tredj (J. Barandun, 1719).

Folcl. «Tredj eis d'üna schicha natira. Sia spigia sumelgia a la Ruchersta (Ruch-Gersta) cun 4 cantuns, sieu gurnitsch sumelgia la salin, sia frina sumelgia la frina haidel. Eis pli malsaun ch'ilg dumieg, crescha gugient enten ers gras a schubers.» (Barandun LL.)

ssp. *hexástichon* (L.) Ascherson, Sechszeilige Gerste, Sechsecker (Aschera), Dütsches Chore (Signuredi). ☉, ☉, ☐

(Tar quista sort sun las spias cuortas e staun airi dret sü, las spiettas [dimena las parts da la spia] staun in our in 6 lingedas; eir in nos territori rumauntsch?)

*Humulus*² *Lúpulus*³ L., Rauher Hopfen. ☉

N. p. r. Eb. offa sulvadi.

Eo. hoffa, offa.

S. vertit.

¹ tud. Nacktgerste, tenor amiaivla indicaziun da sar magister real Leo Bundi a Glion, chi am comunichet eir ils terms sursilvauns da tuot nossa granezza. Per sieu appredscho agüd l'ingrazch eir in quist' occasiun.

² derivaunza intscherta.

³ dal lat. d'immez our dal taliaun lupulo, nom populer per l'offa.

Dir. Deraseda tres tuot il Grischun fin a l'otezza da 1560 m (suot Ftaun) e per cas sgür auncha pü ot, mauncha però illas otas vals alpinas. Frequainta illa spessüra da la frus-chaglia (surtuot dad *Alnus incana*) chi accompagna ils flüms, uschè per ex. da Nairs fin sü vers Tschlin, illa VA., VM., illa S. fin sü Mustér, tres tuot la T.

*Hutchinsia*¹ *alpina* (L.) R. Br. Syn. *Lepidium alpinum* L., Alpen-Gemskresse. ☉.

N. p. r. E. craschun d'chamuotsch, - d'grevas.

Sut.-S. flur crap.

S. carschun de cuolms.

(Que ais quella pitschna crucifera (5—10 cm) alva, cun finas föglias baselas cumpostas, manchin nüd, cun 5—7 flurinas in puncher, aint illas geras (gleras), sün spuondas crappusas e sper funtaunas, da ca. 1700—3000 m.)

Dir. In tuot nos terr. sün terratsch chalcherais, mauncha sül silicat. Cò e lo purteda giò sün las alluviuns da la Bassa.

Hymenomycètes, Hutpilze.

(cumpiglia tuots bulaits a fuorma da chapels).

*Hyoscyamus*² *niger* L., Schwarzes Bilsenkraut. ☉ †.

N. p. r. E. flur d'sunteri (sem: tóttel).

T. bilsem.

S. fossiam ner.

Fingio l'udur cuncontrastanta, narcotisanta tradescha quista figlia da la famiglia dubiusa da las solanaceas cun la belladonna, la crappa püerch, il tabac e. o., alura tuot la plaunta (fin ad 80 cm) chi tacha da l'öli dals pailins glandus, e scha que nu basta, schi disch la culur da la flur suos-chmelnainta cun vaininas nairas cha que ais propi quella.

Dir. Traunter ils charduns in lös da ruments, sper mürs, intuorn chesas; magari frequainta illas valledas centrelalpinas scu per

¹ suainter l'Irlandaisa Miss Hutchins, botanista chi as dedichet pustüt a las *criptogamas* (plauntas sainza fluors: algas, bulaits, lichens, müs-chels, felschs) da las Alps.

² derivaunza intscherta.

ex. l'E. e que muntand fin a 1810 m (Silvaplauna), Hegi la chattet eir a Malögia. In üngur nu la vzet eau uschè frequainta scu giò Strada sülla spuonda suot via.

Adöver. Surtuot la risch, mo eir ils sems cuntegnan ün ferm alcaloid, il 'hiosciamin, ün narcoticum chi prodüa sturnizi, mel i'l cho, schirauncha, frenesia e perfin la mort. In pitschnas doschas mitigesch' el gramfchas e dulur. Ün extrat our da las föglias fras-chas vain impundieu (exteriurmaing) cunter tuoss chanina e'l mel marsch. Eau m'algord auncha fich bain cu cha l'öli (Oleum hyoscyami) miss sü chod sün vatta bain lieda sü (s'inchürer pervia dals ögls!), pigliaiva davent l'inflamaziun da las cuderas (glandas da saliva). Adöver intern be suot controlla dal meidi!

Folcl. Cha quista plaunta gniva impundida eir tar «l'üt da strias» cun il quèl tenor superstiziun dals temps passos quistas povras ormas as undschaivan aunz il «svoul», sto sgüramaing in colliaziun cun sa qualited velenusa. Prodüa tuottüna il tössi da las solanaceas resentimaints da svuler e visiuns (eroticas) ch'ün las imbüttaiva. Suot las painas da la tortura, forsa eir in situaziun isterica cuffessaivan quistas disfurtünedas lur «pcho». Eir ils tschiangers hegian impundieu quista plaunta tar lur striunarias, ed uschè po que der, cha in vicinanza da las vschinaunchas inua ch'els champaivan as chatta auncha bgeras fluors d'sunteri.

*Hypéricum*¹ *perforátum*² L., Syn. H. officinarum Crantz, Durchlöchertes Johanniskraut, Hartheu, St. Johannischrut ☿, ☿, ○.

N. p. r. E. flur Nossaduonna.

Brav. flur da tenta.

T. erva d'San Jon.

Sm. flours-tenta.

S. jarva (erva) sogn Gion; flur canaria (*Hypericum maculatum*).

¹ term fich vegl, fingio tar Dioskurides, derivaunza intscherta.

² Las föglias tgnidas vers la glüsch peran be perfuredas (pervia da las glandas d'öli).

(questa planta nu's po cuffuonder cun üngün' otra. A basta da s'atscherter cha que saja quella (= fluors melnas, 30—60 cm) cun duos lingias [urs] per lung dal manch, cun föglias ellipticas chi peran — tgnidas vers il cler — perfuredas ed a l'ur cun punctins nairs. E scha que nu basta, schmacha traunter las unglas dals poleschs il chalsch: and sorta ün liquid cotschen chi pera be saung [saung da san Gian Battista, dalander «Johannisblut», «Hergottsblut»]: alura nun ais pü üngün dubi cha que ais propi la flur Nossaduonna.)

Dir. In pros süts, bos-chaglia, a l'ur dal god, in gods sclerieus, sün tagls. In tuot nos territori, da la Bassa fin 1670 m (Bos-cha).

Adöver. Da las fluors vain tres couscher extrat ün öli (Oleum hyperici), chi (tenor rav. Küenzle) vain impuondieu cun bun success surtuot cunter arsas, mo eir cunter la sdrineda e duluors reumaticas, schi perfin internamaing cunter mel i'l vainter, alura cunter la pivida da las gillinas. Na per ünguotta cha quista planta gniva da pü bod drueda scu mez simpatetic scu eir per s-chatscher strias e melspierts.

Johann Barandun da Veulden scriva in sieu «Lustgarten da las Ligias», 1719: «L'Erva S. Jon. crescha partutanvont en la prada salvatchia ad ent ils gaults. Sias flurs ean melnas. Ella catscha l'aua . . . schubregia a medgia las plagas, fa flusig ilg saung, lavatieu rump ilg crap dils nirunkels, mein ora ils verms. Sch'ella ven ancurida a dretg temps, ell' eis üna exelenta erva da plagas. Sieu kraft eis en l'erva, flurs a sem.»

Hypochæris¹ uniflora Vill., Syn. *H. helvetica* Wulf., Einköpfiges Ferkelkraut. ☞.

N. p. r. E. purschlera.

S. rudiälla (jarva purschs, flur purschlina, purschlera).

(Cumposita massitscha da 30—50 cm, be cun üna [tuot il pü duos] chavagninas grandas, d'ün mellan sblech, sün ün *manch s'ingrossind vers l'inflorescenza*, cun pails a zaidla traunter la füffa grischa.)

Dir. Sün sögl turbaint, preferescha il silicat, ais subalpin-alpin, da ca. 1430 m (Launtsch) fin 2730 m in Val dal Fain, sün pros megers, traunter las zaidlas, deraseda in tuot nos territori.

¹ da gr. hypo = da, tar, e da gr. choiros = purschè, nom da planta fingio tar Theophrast, scolar dad Aristoteles.

Hyssopus¹ officinalis² L., Gemeiner oder Apotheker Ysop.

√, (21), □. 88.

N. p. r. E. isop.

S. fil d'isilet, fil d'isippi.

Quista spezcharia ais üna labiata blova, mezfrus-cher, cun ferma udur da las föglias e fluors, chi vegnan druvedas cunter malatias dal bruost e cunter deblezza dal stomi, deriva da l'Europa meridiunela; gniva da pü bod sgür cultiveda in cuntredgias tempredas eir in nos terr., almain aint ils üerts da la signuria. Chi ans pudess and der novas?

Ibëris umbelláta L., Doldenblütige Schleifenblume. ☉, □.

N. p. r. ibrina (dr. Rob. Planta Sawtb. ES.)

(Crucifera cun fluors cotschnas, duos föglinas da curuna pü lungias, a fuorma da mascha; our da l'Europa meridiunela, tar nus cò e lo scu urladüras in üert e parcs).

Ilex³ Aquifólium⁴ L., Echte Stechpalme. √ Stechlaub (Partens)
u pitschen √

N. p. r. E. ilaischem, urbeja spinusa.

glitsch (dr. Rob. Planta Sawtb. ES.).

S. feglia spina.

Dir. Üna plaunta adatteda strictamaing a territori da maximela ümidited da l'ajer e da menders extremis da temperatura, crescha in gods da fô. Na da chesa in terra rumauntscha.

Impátiens⁵ Nóli tángere⁶ L., Springkraut, Rühr-nicht-an, Wilde Balsamine. ☉.

N. p. r. balsaminas (dr. Rob. Planta Sawtb. OS.).

¹ derivaunza intscherta.

² v. d. druveda ill' officina (apoteca).

³ nom cha'ls Romauns avaivan prümariamang per üna sort da ruver (Quercus ilex L.).

⁴ vo inavous sün lat. acufolium u acutifolium, da acútus = agüz, e da folium = Blatt.

⁵ v. d. impazchaint, perche cha las capsas dals sems s'evran dandetta-mang tar il minim contact.

⁶ v. d. nu'm tucher.

Dir. Da la Bassa fin sü per las vals subalpinas, in lös sumbrivaints, gods, plauns da god, frus-chaglia, agna grischa, gods da fô e dad aschers, surtuot illa Foppa, fin Mustér, dispers aint il Gr. c.; in Eb. da pü bod a Nairs aint ill' agna visavi il chesamaint da cura, sdrütta tres müdedas sül lö, munta in VM. aint il god dals Bains da Quad fin a 1430 m.

(Do dalum in ögl: (30—60 cm), manch dretsü, diramo, föglias [eir ellas tuottaffat nüdas, v. d. sainza pails], ovalas, allungedas, a piz, daintedas, fluors in punchers, grandas, penduossas, culur d'or, dadains suvenz cun punctins cotschens, sprun stüert).

Imperatória Ostrúthium L., = *Peucedanum Ostrúthium* (L.) Koch.

*Iris*¹ *germánica* L., Deutsche Schwertlilie. ☞, ☐.

N. p. r. Eb. daja, flur daja (iris).

Eo. deja, flur deja (iris).

VS. iris, gladiola.

(gelgia blaua, dr. Rob. Planta Sawtb. OS.).

(Val Gardeina: speda).

Deriva dal Mediterraun, tar nus cultiveda in üerts, tuotpü fúgiva da cultura.

Adöver. Il rizom (tuber), scu eir quel dad *Iris* florentina e pallida savuran fich agreabel da violas («Veilchenwurzel»), vain druvo per pasta da daints, per tè da pet, per impulvrer pillas e per promover il fer daints tals infauntins, als laschand mascher cun las andschivas quistas «rischs da violas» chi da pü bod gnivan purtedas vi d'ün bindè intuorn culöz — eir ün dals buns mezs natürels ieus in schmanchaunza. Forsa eir dalander las andschivas luochas da nos temp. Illa Toscana gniva la *I.* florentina cultiveda in grandas massas surtuot per la fabricaziun da rosaris, da clinöz, per aromatiser differentas sorts da tabac, per puder da chavels, per puolvra da savun. E dal temp da la glanda (pesta) gnivan quists rizoms purtos scu amulets.

In passand vulainsa auncha adüer cha sper la ruina da Tschänüf — sgüramaing scu restaunza our da l'üert signuril — crescha scu rarited la *Iris squalens*, chi vain cò e lo eir cultiveda, üna sort cun fluors melnas grischaintas chi pü u main tiran sül violet, las föglias stüertas a farcla.

¹ gr. iris = arch da San Martin.

*Jüglans*¹ *régia*² L., Walnussbaum u Welscher³ Nussbaum. Y, □.

N. p. r. E. nuscher; il früt: la *nusch* chi consista da la pel verda (la *pletscha*), dal *crös* u la *crousla* e'l *minz(in)*; las parts dals minzins sun ils *chotens* u *chozens*. La *nusch* sainza *minz* ais üna *nusch narra*.

T. nujer; üna *nusch* grossa: *bótar* (Tumegl); *crös*: *cot* (Seglias).

Sm. nuscher.

Pusch. nughera.

Berg. nusera.

S. nugher; il *minz*: il *coc* u il *nuschegl* de la *nusch*.

N. l. Acla dils Nughès, pro Trun; Nughès, pro, Nughès Cumign, pas-ch e Nuglix, pro cün bos-cha da frütta. Pun Nigluz, Trin; Frust dil Nughë, pro, Schnaus.

Cultivo e cò e lo forsa eir sulvedi, indigen i'l Oriaint e l'Europa meridiunela.

Fin a quèl livè maximel s'adoza tar nus il nuscher? Stainta ch'el arriva a quel da 1000 m.

Adöver. Las föglias sun aromaticas. Da pü bod as faiva our d'ün decot da föglias, da la scorza e da las pletschas da las nuschs fras-chas insembel cun alun üna culur brüna per tendscher launa ed urdegns da lain. E cun argütta da Bixa orellana (Urucu, bös-ch da Cayenne, chi do üna culur cotschna e melna, cun la quela ils Inglais culureschan lur chaschöl Chester). Cün argütta da lain blov (Lignum campechianum) faun ils falegnams la pizzida u tittüra chi do al solit lain l'aspet da nuscher. Pletschas da nuschs verdas vegnan eir druvedas per tendscher chapels. Ün decot da föglias e pletschas serva scu mez cunter mus-chins e tavans e quel our dals giatschins ün per tendscher a nair ils chavels. Ils früts melmadürs, fintaunt cha sun lams ch'ün t'ils po auncha furer tres cun üna s-chagna, fats aint cun zücher, sun ün cumpot exquisit e fät aint cun zücher e vinars daun il renumno likör da nuschs (bun per giuvens vegls

¹ cumpost da Jovis = Giupiter e da glans = glagn (früt) = dimena glagn da Giupiter.

² da lat. *regius* = rojel.

³ v. d. ester, fulaster (in sen pü stret: na da pajais da lingua tud., dimpersè da favella romauna). (cfr. Walons, Walachs.)

e vegls giuvens). Extrat da nuschs auncha verdas (Extractum nucis juglandis) s'impuonda per fer curas cunter verms intestinels, e las föglias sechantedas sun ün zuond appredscho tè cunter malatias da la pel, cunter scroflas e pel melnetta. Ils minzs cuntengnan 50 % öli. Quist öli da nuschs ho be quella menda ch'el dvainta chöntschi rauntsch. Cò ch'el sechainta pü svelto cu quel da glin gniva'l druvo per pittüras in öli e pustüt per vernischer. Na da schmancher las nuschs scu gustusa e craftaivla spaisa. Alura il paun cun paira plain nuschs e la squisita tuorta da nuschs, la renunna tuorta engiadinaisa! Il lain dal giuven nuscher ais alv e lam, quel pü vegl brünaint e dür, suvenz flammagio e verschlo, chi's lascha bain pulir e perque adatto per furnitüras e mobiglia, preferieu surtuot per massellas da schluppets.

Folcl. Traunter ils bös-chs ais sgür sto il nuscher quel chi ill' imaginaziun e superstiziun dals differents pövels, pustüt scu simbol da fertilitè e tres sas relaziuns miticas nun avaiva conguel.

Dal «nuier» relatescha Joh. Barandun da Veulden intuorn il cumanzaint dal 18avel tschientiner: «Quest pumer eis a scadin cunaschent. Ilg sieu fried eis doneivel a lgi chiau, el ha ina savur ca tir ansemel, eis dad ün subtil spiert, el muventa tus, eis doneivel algi magun, meina nounavont flus, fa turmentar. Cun ilg cries da nuschs po in far calur a la launa melen chietschen. Scorza nuier cur l'eis entilg sietsch prender enten miez a la far en pulver a prender ent schi fa i vomir. Or da las nuschs malmadiras ven tamprau giu üna custeivla ad exelenta aua per muntaner la sanadad. Ils ferbers pon or da las nuschs tamprar giu ina calur nera. Ils miedis train lundror ün spiritus vitrioli... ad ün leli or dilg nuschelg. Ilg nuschelg da nuschs eis bun par la fam.

Proverbis. Chi chi vuol avair il nushegl, stu rumper la nuschi.

Per rumper nuschs as stu avair buns daints.

Maila, paira e nuschs nouschan a las vuschs.

Pan e nuschs ais ün mangiar da spus.

*Juncus*¹ L. em. Lam. e DC., Simse. ☉. ○. (Famiglia da las junáceas²).

¹ da lat. jûngere = lier insembel, perche cha püssas sorts gnivan fingio dals Romauns drivedas per lavuors d'intretschamaint; crescha in lös ümids, sumaglia ün pô a las gramineas, mo nun ho flippa, dimpersè periant (curuna) da 6 föglinas (rer be 3), früt cun bgers sems. Il manch nun ho nufs.

² cumpiglia be duos geners: Jûncus e Lûzula.

N. p. r. Eb. giunschla (tendrins, erba da palü¹).

Eo. giunschla (erva da palüd).

S. scherv, scherva (coll.), zarva, zavra, tendrins, erva palè, zirpas, erva tgora².

Juniperus commûnis L. ssp. *nána* (Willd.) Briq., Zwergwacholder, Juppe (Svizzra centrela), Reckholder, Reckholderstudè. √, ○ (Etim. a la fin da l'artichel. Illustr. in «Nossas plauntas e bes-chas».)

N. p. r. Eb. joc, coll. jocca; früt: gûnaiver, ginaiver, cocca da gûnaiver, - da ginaiver, - d'jocca, coll. pomma da gû-, ginai-ver, - d'jocca.

Eo. giop; früts: parmuoglias. (In Eb. term pel früt da *Prunus spinosa*.)

Sm. giop; früts: pomma gianöla (Stalla).

Gr. c. schop, sop, genever.

Mt. gianever; früts: puma gianevra.

T. gianiver; früts: puma gianiver (Barandun 1719), puma gianevra (Sched), giup.

Sut-S. giup; früts: pumma ginevra.

S. caglia de geneivra, geneiver, gineivra verda, giep, giup, giucc, gioc sulvadi, coll. giuppa, giucca; burschin (!), coll. burschegna (!); früts: puma geneivra, - gianevra, pomma schanevra, parmuglias (!).

Berg. giüppe, giup.

Pusch. giüp, ginevar; früts: pumeli di ginevar.

N. l. a) quaunt a ginaiver:

Janvrai, pros da munt, Scuol; Plan da la Ginaivra, god e pas-ch, Zernez; Ginever, pros, ers, Razèn; Gianever, pro, Flem, Sumvitg.

b) quaunt a giop (gioc):

Joccas, pas-ch, Tschlin; Plan da la Jocca, god, Ramosch, Tarasp; Truoi da Joccas, pro d'alp, Ftan; Plan la Jocca, pas-ch, Lavin; Alp Giop, San Murezzan; Plan digls Giops,

¹ na cuffuonder cul gener *Carex* chi crescha eir illas palüds.

² scu cha eir tal tud. vegnan adüna auncha suvenz cuffundedas traunter pèr las «Simsen» e «Binsen» e perfin eir las cyperaceas, schi sgür eir nossas «ervas da palüd».

pas-ch d'alp, Bravuogn; Pre da Giüp, pros megers, god, Beiva; Motta di Giüp, pas-ch, Stampa; Gioppa, pas-ch, Persons, Riom; Plañ Giop, pros, Mulegns; Gioppas, pas-ch, Sour; Giepia, talvo, Tujetsch. (Juppa, Juppeltbächli, Juppeltiboda e. o. p. in Evras, chi per part as refereschan forsa a la grusaida.)

- c) *quaunt a burschins (burschigna), bruschins (bruschigna)*: Bursins, pros, Tschierv; Bruschinas, god, pros, S-chanf; Bruschigna e Pro Bruschiña, pros, Madulain; Brussin, pros, Punt-Chamues-ch; Brunsin (eir a San Murezzan) e Bruschigna, hoz pros grass, Silvaplauna; Bruschina, pros e Brasinetta (doc. 1778), Segl; Bruscina, pros, Soglio; Bruschina (doc. 1542), Vihsavraun; Pro Burschign, acla e Burschignas, preda grassa, Savognin; Burschignas, tevs, crappa, e Burschignols, pros sper las chesas, Riom; Bruschina (doc. 1518), Marmorera; Barscheinz, acla, Beiva; Bruscina, pro, Soglio; Brusचना, god, Filisur; Muletg Burschina (eir Mustèr) e Pleun Burschina de vinars (sic!), pas-ch, Sumvitg; Burschina, frus-chaglia da giop, Vrin, Vuorz, Pitasch; Burschin tgietschen, god, giop, Vrin; Burtshin (doc. 1475), Malans.

Dir. D'intant cha la ssp. *eucommûnis* Briq. (var. vulgaris Spach), dimena la spezcha pü ota (per part a fuorma da bös-ch) cun aguoglias da 10—15 mm lunghezza, cun vertichels dad aguoglias alluntanos ün da l'oter da 5—10 mm (rer fin 20 mm) sün sögl neutrel u basic, da la Bassa fin a 1600—1800 m, nu riva a la sommited dal god, schi munta la ssp. *nana* fin sül s-chalun nivel. La muntagna cun sieu clima alpin l'ho segneda: ell' as bütta ingramüscheda a terra, al sain da sa mamma, inua chi'd ais pü chod e pü reparo dal vent, tira insembel las aguoglias (föglas) chi haun be üna lunghezza da 4—8 mm lunghezza e scurnind il spazi dals vertichels d'aguoglias sün 1 (tuot il pü) 3 mm, preferesch' la il cristallin, il sögl umus, las spuondas sulaglivas ch'ella suvenz cuverna per granda part scu «nuschaivel zerclüm», ün vair flagè per nossas alps — per granda part mel custodidas e raguledas, süttas e plain crappa — eir ün segn dal temp.

Adöver. Singuler cha ün vegetel cun tauntas qualiteds appredschedas scu nos giop possa cul ir dal temp telmaing scruder illa stima generela e gnir resguardo bod exclusivamaing scu nuschaivel zierchel! Vairamaing ün nosch segn, na forsa per la plaunta — chi ho tuottüna perfin reputaziun sacrela — bgeraunz per nossa damanaunza e na in ultim per nos möd da penser e nos resentimaint religios.

Dal rest ais il suramaun da zierchels pürmemma d'attribuir a manipulaziuns chi disturban il svilup natürel, scha na a nossa cumadaivlezza e daschütliä. Incontestabel ais bainschi cha immens spazis dal s-chalun alpin sun svalütos tres il derasamaint dal giop. Mo chi so scha'l declin irresistibel da l'industria dals esters nu sforza plaun a plaun a megldr' economia da nossas alps, premiss cha la populaziun muntagnarda nu prefera l'inondaziun da sa dmura.

E che füss dimena intaunt da fer, vis il suramaun dal giop sün la pas-chüra da nossas alps? Cò nu do que oter cu üna runcheda radicala. Be taglier vi il giop nu güda bger, perche cha quist bütta, s'inverdischa danouvamaing. Per runcher do que üna zappa aposta, il tud. la nomna «Reuthaue». Cun quista vain la risch schlucheda, alura stratta our a maun. Ün cugnuschidur cussaglia in pü da semner aint dschembers lo inua ch'ün cheva our giop (mo in quist cas na memma fop!).

Per furtüna correspuonda in ot grô güst tal giop a la «nuschaivlezza» üna giodida considerabla. In cuntredgias schnüdedas dal god scu per ex. in Val Ursera ais il giop natürelmaing ün fich appredscho materiel dad arder. Mo sves in lös d'abundanza da laina eira d'üna geda il giop appredscho e que na be per s-chuder. Auncha avaunt 50 ans as vzaiva tar nus in ün chantun da la tegia u dal cuviert ün mantunet giop, pino per impizzer il fö suot la chüdera, as vzaiva giop eir aint ils culs dal lat, scu eir giop preparo per sfruscher la vaschella. Hozindi avains la pel bger memma zarta per sfruscher cun giop. Alura, perche vulair turner a la simplicited dal temp passo, inua cha'l modern spordscha tuotta comodited! Brochas e brochettas da lain? Per l'amur... a las buochas d'hozindi gusta il lat güst uschè bain our da vaschella da pelter, aluminium u email chi

ais bger pü manaivla. E per quist gustin da metal nu's fo a la fin tauntas istorgias. U pensast tü forsa a quists pêr vaschlers? — Ubain perfin a las fabricas cun lur catalogs custavels, miss in quint als consümeders?

In ün regard almain nu füt que pussibel da substituir il giop, eau manag scu materiel da fümanker liangias, anduochels e charn crüja. Tuottaffat nu reuschit que dimena da schmuotter il fin gust innat.

Mo il bilauntsch nu füss cumplet scha nun adüessans quia auncha ün post activ in favur dal giop, ün cha'ls economists ün pô miops schmaunchan suvenz da metter in quint: guarda, ils dschembrins, larschins e petschins tscherchan gugent la spesüra dal giop inua cha sun protets tres il spinus albergeder. Üngün vegetel da lain nu munta uschè ad ot scu nos giop (al Monte Rosa fin a 3570 m!). In lös crappus as struozcha'l sü plaun a plaun fin a l'otezza d'ün meter, furmand perfin ün metagl (trunch). Si' importanza principela ill' economia muntagnarda ais güst quella da pionier sün spuondas da grippa e crappa: lo prepara'l il sögl per otras plauntas, fadimescha crappa e terra in muvimaint e consolidescha il terratsch.

Folcl. «Ilg gianiver crescha partut sin ils culms solalgifs ad eis bein cunaschent. Sie pumma madirescha en treis ons. Dilg temps da la boda (pesta) a malas mansoingias dei in far tschiment cun ilg len, ner la dascha eis bien a corigescha ilg luft tusagau, sco er da prender ent la puma la damaun da gigün. Or da la puma gianiver ven faig tuergia, jeli a vinars. La tuargia eis buna par tutas malsoingias dilg magun. Par la boda a da muntaner la sanadad ilg ieli eis bun par tutas... Ner muncaments dadens a dadora ca ven dilg freid dad unscher ner prender ent; ilg vin ars eis bun par la tus a streg flad sco er ün excellent mitel par la madernatscha; ilg ieli dilg len eis bien par mal ils dents da meter sur a par unfladiras.» (Barnadun LL.) Il giop eira fingio dal temp da las palafittas in ot appredsche. Na be in terra tudascha, eir in pajais romauns e slavs ais el ün mez cunter il diavel e las strias. Üna veglia superstiziun ch'ün inscuntra pustüt tals muntagnards, pretenda cha chi porta üna manzina da giop sül chapè nu's stanglainta sül viedi e nu

clappa ne peis criants ne il «luf». — In pü vain el resguardo scu mez da simpatia, ch'el per ex. saja perfin in cas da fer restituir roba invuleda.

Na per ünguotta cha la baselgia cristiauna t'il piglia suot sas elas ill' üsaunza dal «Burschin (ginaiver) de sogn Valentin»: Il paster ficha tar sa scossa ün vuorch d'giop illa terra ed ura: «Bun San Valentin, eau at plaunt ün vuorch da ginaiver. Chüra ma muaglia dal depart fin al retuorn . . .»

Caminada¹ scriva: «Minchün ho il presentimaint cha quia as tratta d'üna deited pajauna chi vain venereda e perque ho'la da chürer la muaglia. Quist demon vegetel da la regiun alpina gniva al retuorn dal paster in tuotta fuorma sepulieu.» (Vertieu dal tud. our da Evangelische Verkündigung auf rätoroman. Boden von Dr. Hercli Bertogg.)

Il vegl Testamaint fo repetidamaing menziun dal giop, e suainter Dioskurides — sia De materia medica ais la pü renumneda ouvra da quist gener dal temp antic — s-chatscha il füm da ginaiver las bes-chas ferozas sulvedgias, e dal temp d'immez al gniva attribuieu perfin forzas antidimunielas. Uschè nu pudet que esser oter cu cha eir la medicina populera s'impatrunit d'el, pustüt scu mez cunter malatias da l'ova e scu profilactic cunter epidemias, surtuot la glanda. L'effet e la bunted dal ginaiver nu saja — scu chi pretenda Bock in sieu cudesch da plauntas da l'an 1551 — pussibel da descriver. Scu imsüra preservativa cunter la glanda (pesta) vain el pelpü numno insembel cun la buanella (Pimpinella). Mo aunch' hoz sto'l in ota stima tar quels chi cureschan tres mezs natürels. Cha'l ginaiver saja üna «plaunta medicinela da prüm rang», cha tuot sias parts sajan dotedas da forza medicinela, lain, scorza, aguoglias, coccas, mo cha'l meglder saja quel bassin chi's struozcha perquevi, dimena la ssp. nana da nossas cuntredgias, quetaunt documentescha eir rav. Küenzle.

Cha las coccas daun ün appredscho vinars, numno cuortamaing «ginaiver» (il «Gin» dals Inglais), bun cunter il mel il vainter, eir druvedas scu cundimaint aint il gibus esch, ais ge-

¹ Caminada, Baum- und Feldkultus in Rätien. Jahresber. der hist. antiqu. Gesellsch. Graub. 1947, p. 13.

nerelmaing cuntschaint, main forsa cha our da la descha da giop scu eir our da la risch (mes-chel), quista, taglieda in töchins, vain fat ün tè cunter astma, our da las coccas e dal lain ün tel cunter l'idropisia. Masdedas cun «morders» u chardunets (Carlina acaulis) e cun risch gianzauna vegnan las coccas ginaiver in pü applichedas cunter scuffladüras ed indigestiuns da la muaglia pustüt d'utuon. Quists ed oters buns vegls mezs nu manchaivan ni in chesa ni in alp. Vo'ls hoz a tschercher!

Etim. Juniperus numnaivan ils Romauns a quist fruos-ch, e dalander parschenda nos «ginaiver». Tuot ün' otra derivaunza ho il «giop», expressiun chi dal rest mauncha cumplettamaing tar noss frers ladins da las Dolomitas.

Nos giop, gioc, parschenda suainter Dioscorides dal gallic *jupikellos*. — Interessant cha tar noss chantunais (Glarunais, quels da Suotgod e dal Vallais superiur) lur «juppe» (giop), mo perfin il «güp» dals Tessinai (suainter Salvioni) nun as refereschan nimia al ginaiver, dimpersè a la grusaída¹. Mera, quia avessans darcho ün exaimpel inua cha l'istess term as po referir a fich differentas plauntas, perfin sch'ellas nun haun traunter pèr niaunch' ün unic cuntrasegn da parantella. A basta scu quia cha amenduos spezchas sun frus-cherins chi svalüteschan il pas-ch.

Scu dit, il term *giop* mauncha tar noss cunladins dadour ils cunfins. Mo cuour, mera, cucca sü tuot tmüch ün tuottaffat solo dals «zeneivers», «denevres», «snevers» e. u. i.: il «brusin» e que illa «alta val di Sole», in quella val ladina chi ais il pü dastrusch a nos territori: ün dret frer da noss bursins, bulsins, Bruschigns e burschegns. Cha quist' expresiun pel ginaiver stu esser steda da pü bodun bger pü deraseda tar nus, cumprova la quantited da noms locals (cfr. N. l. r.) in conguel cun quels chi as refereschan al giop u ginaiver. E vairamaing quist bursin u bruschin ho per noss' uraglia rumauntscha ün cling bger pü inclegiantaivel cu'l giop u'l ginaiver. Quist bruschin (da brüscher, arder) tira adimmaint l'adöver da la plaunta, impè cha giop, schabain per noss' uraglia intim, familier, ho qualchosa

¹ suainter J. Jud, Aus dem rätschen Idiotikon, Bündn. Monatsblatt, 1924, nr. 7, p. 214—216.

da legender, vadrüsch, mitic. In pü chattains quia tal burschign üna tscherta concordaunza significativa cul term allemanic Reckholder chi deriva da Räuholter (ter = suffix significand «bösch», scu per ex. Affolter = Apfelbaum), provgnind da «räuchern», que chi correspuonda eir al term tud. prussiaun (per ginaiver). *Kaddig*, derivand dal term slav Kadajas, da kaditi = räuchern, fer füm.

Cunter la pussibilted cha bursin, burschign pudess significher l'uzun schnester (*Vaccinium uliginosum*) scu cha Pallioppi suppuona, staun püs argumaints stringents:

1. burschign, burschegna (sper giep) ais auncha hoz üsito in Surselva pel ginaiver, mo bricha per l'uzun schnester (*Vacc. ulig*);
2. illa Ladinia orientela significha brusin *be* il ginaiver;
3. per arder e fümanter nu vain inüngiur druvo l'uzun schnester.

Cu mê quista cuffuondaziun, chi insè nu deriva bricha da Pallioppi, dimpersè da sieus collectuors? Simplamaing pervia dals früts sumgiaints, da ca. l'istessa grandezza e culur. Tipic: mincha utschè ils so disferenzcher, mo na adüna l'umaun; concordaunza eir be in ün sulet sulischem cuntrasegn — e la confusiun ais cò.

*Juniperus Sabîna*¹ L., Syn. *Sabina officinalis* Garcke, Sade- u Sevibaum, Seve, Sephi. \surd , †, 88.

N. p. r. E. savigna, savina.

S. sevigina.

Pusch. erba saïna.

Dir. Sün spuondas süttas, chodas da las vals centrel-alpinas, inua chi regnan ils tevs, zuond rera illas vals vers il nord. In Eb. ed in Ferrera cuvernind interas spuondas, munta fin 2240 m sur Puntraschigna. — (Ais sün prüm' öglieda da disferenzcher dal giop: frus-cherin tuottaffat bass, föglinas (aguoglias) a fuorma da s-chaglias chi staun scu'ls quadrels dal tet, l'intera plaunta savura ferm, na agreabel, coccas vi da manchins stüerts inavous, blovas scu quellas dal ginaiver.

¹ perche cha'ls Sabinais (Italia) druvaivan quista plaunta scu mez abortiv.

Adöver. L'öli e la tinctura extrats da las manzinas s-chodan, impundieus internamaing, il saung ed haun surtuot effet sün il sistem uterin. L'abüs ho custieu a bgeras la sandet e perfin la vita. Il lain vain druvo scu quel dal giop. La savigna ais nuschaivla als pomers tres ün bulait parasitic chi viva sün amendus spezchas.

Folcl. Manzinas gnivan da pü bod druvedas cunter il dimuni e las strias.

*Lactûca*¹ *satîva*² L., (Kopf-) Salat³ ☉, ☐.

N. p. r. E. salata³ (il «cour»: giarzöl), poppas salata, salata platta, salata (in)giabüscheda, salat' in cop, salattè, salata d'üert (dr. Rob. Planta Sawtb. E.).

T. sallata.

S. salata de cuppas.

Adöver. Vain cultiveda in püssas sorts. Mo sch'eau nu fal fermaing schi ais dvanteda la salata pür tard part da noss pasts, sgür eir in Surselva. Eau m'algord auncha dal temp d'infanzia inua cha ün prader sursilvaun refüset la coppa da la salata, dschand: «Eu sun bucca ina vacca per miglia jarva.»

Mo scuain il prüm davaunt nossa porta: Il Vallader disch «chi chi mangia erba, dvainta bes-cha (v. Henri Lössli «Der Sprichwortschatz des Engadins», p. 43, nr. 422). El agiundscha (tradüt): «Surtuot ais la salata quia spredscheda, scumbain ch'ella vain tratta i'ls üerts purils d'Engiadina bassa. La nu vain niauncha vendida, dimpersè deda als püerchs, e sch'ün s'indreschescha dal perche, ho que nom: ,glieud inandret nu mangia verdüra'.» Quist corespuonda a l'oter dit: «Chi chi licha sel, clappa cornas (H. Lössli l. c. p. 42, nr. 410).

Johan Barandun da Veulden scriva in sieu «Lustgarten da las Ligias» 1719: «Sallata eis la pli zart erva ca crescha en ils orts; la laventa si ilg appetit da mangiar. Ella crescha gugient en orts bletschs.»

¹ Il manch cuntogna ün liquid scu lat; forsa cha'l nom deriva da lat lactiduca = mnedra da lat. Il term Lactuca, tud. Lattich, ho indüt a latitschun (tizun), noms chi però as refereschan a *Sonchus oleraceus* (v. lo).

² v. d. semno, cultivo.

³ deriva dal persiaun *salata* chi vuol dir üna spaisa chi vain mangeda fraida e cundida cun öli ed aschaid. Quist term ais entro in tuottas linguas novas e significha insè insalo, spaisa insaleda.

*Lámium*¹ *álbum*², Weisse Taubnessel, Weisser Bienensaug, Wilde Nessla. ☉.

N. p. r. Eb. urti' orba, - morta³, - dutscha, - tucta (alba), tschütschameil⁴.

Eo. urtia morta (alva).

T. uršchia cun flur alvas (Barandun, 1719).

Mt. urcicla salvatga.

S. urtgicla morta, urtgicla selvatga.

(Val Gardeina: urties mates, plur.; Badia: urtis mats, plur.)

Dir. Dapertuot nos territori, sper vias e saivs, sün giaschaditschs ed eras d'alp, dimena in lös ammoniacals, v. d. richs da grascha ed ulina, fin sül s-chalun alpin, max. a 2270 m (Alp Surovel).

Adöver. «A quella jarva (erva) ha il bien Dieu dau la forza de frestgentar, de mazzar la febra, calira e barschament. A las femnas fa ella nunpreziabels survetschs en cass de calira e barschament en la beglia. Ella medeghescha la burga (currenta) de glied ed animals. *Umens vegls* che han sgarscheivlas dolurs perquei che l'aua passa buc, anflan (chattan) immediat in agid miraculus, sch'els beiban in pèr scadiolas (tazzas) te d'urtgiclas selvatgas. Era per schubergiar il saung ei quei te fetg buns. Ins sto far cuer el 10—15 minutas.» (Rav. Künzle: Fluorns e zerclems.)

«Quir la ragisch, quir en vin a beiver, sctascha il crap dils nirunchels» — arcumanda Barandun fingio l'an 1719.

Sper quista urtia morta cun fluors alvas do que eir tar nus auncha spezchas cun fluors cotschnas, tacleadas e melnas.

a) cun fluors cotschnas (amenduos zierchels in ers ed üerts).

Lámium amplexicaûle L., Stengelumfassende Taubnessel. ☉. ○.

N. p. r. urtia morta dals ers cun föglias superiuras arduondas sainza manch, abratschand il manch da la plaunta.

¹ dal gr. lamos = gula, buocha.

² alv, alva.

³ v. d. chi nu pizcha scu la dretta urtia (Urtica).

⁴ Ils infaunts stiran our las fluors per tschütscher our il meil.

Lámiium purpûreum L., Purpurrote Taubnessel, Wilde Nessla

⊙. ⊙, ⊙

N. p. r. urtia morta dals ers.

Tuot las föglias cun manch, a fuorma da cour, ur creno irregulermaing, quellas süsom bod trianguleras.

b) cun fluors tacleadas, v. d. il leiv suot da la flur clerpurpurea cun tacals s-chüers, fluors bger pü grandas cu tar las spezchas precedaintas.

Lámiium maculátum L., Gefleckte Taubnessel. ♃.

N. p. r. urtia (morta) tacleada, urtia morta (salvadi).

In nos territori rera, mauncha in E., in S., VA., VM. rera.

c) cun fluors melnas d'or.

Lámiium galeôbdolon (L.) Crantz, Goldnessel. ♃.

N. p. r. urtia morta melna, urticla melna.

In frus-chers e gods da föglia (fô), mauncha in E. e VM.

Tuot quistas spezchas nu paun concuorrer areguard lur effet medicinel cun L. álbun.

*Lappa*¹ *mînor*². Hill, Syn. *Arctium mînus* (Hill) Bernh., Kleinköpfige Klette. ⊙, ⊙ ⊙

N. p. r. Mt. bariès.

Dir. Dapertuot fin sü illas vals elvedas, a l'ur da las vias, sün spazzaduoirs (ruments), tagls da god, giaschaditschs da mua-glia, intuorn aclas, tegias e cuvierts. In Eb. deraseda, mauncha in Eo., quia tuotpü be adventiv, deraseda in VA. e S. (Cumposita, 60—120 cm, las föglinas a l'ur da las chavagninas cun pailins a cröch, chi's tachan vi da la vestimainta e vi dals pails da las bes-chas; fluors scu tar la seguainta spezcha blovcotschnaintas).

Lappa májor cfr. *Arctium Lappa*.

Quia adüains auncha ils seguaints *N. p. r.* our da dr. Rob. Planta Swtb. OS: spinschuns, bastuns, breia, brajérs, tgapells, tgaglias battuns, battuns grands.

¹ Term fingio tar Virgil e Plinius.

² v. d. la pü pitschna (spezcha).

*Láppula*¹. Mönch, Igelsame. ☉ e ☺ ○.

(vi d'ün cuntrasegn evidaint as cugnuoscha be dalum quist gener: las flurinas sumaglian tuottaffat a quellas da las «marusinas» (Myosotis), cun las quelas las Láppulas sun eir paraintas, mo ils früttins sun quia piramidels a trais chantuns cun pailins a cröch, mez per as deraser.)

N. p. r. Eb. laders (Zernez), pervia cha'ls früttins cun lur pails a cröch as tachan (scu ils choïns da las Lappas) vi da pails e pans.

Duos sumgiaintas spezchas:

*Láppula echináta*². Gilib. Syn. Echinospérum Láppula Lehm., Láppula Myosôtis Mönch, Myosôtis Láppula L., Stacheliger Igelsame. ☉ e ☺. Ils manchs dals früts staun dret sü; cfr. la segu.).

Tipica per las cuntredgias süttas dal tev, mo eir illas otras valledas deraseda tres l'umaun e bes-chas, a l'ur da las vias, sün argins e ruments, fin a l'otezza da 1900 m.

*Láppula defléxa*³ (Wahlenb.) Garcke, Syn. Echinospérum deflexum Lehm., Herabgebogener Igelsame ☉. Ils manchs dals früts stüerts inavous.

Dir. Cò e lo sül s-chalun subalpin da las valledas centrelas, sün giaschaditschs da muaglia e sulvaschina, in cuvels, sün tagls da laina, a l'ur da vias da god, fin 2400 m (Muot sainza bön).

*Lárix*⁴ *decîdua*⁵ Miller, Syn. L. europaea DC., Pinus Larix L., Lärche, Y. (cfr. tevla nr. 22 in «Nossas plauntas e bès-chas»).

N. p. r. E. larsch (Duri Champell: lartsch), gruppa da larschs: larschai (Eb.); frus-chaglia da l.: larschöla; aguoglias da l. crudedas: flidögna; früts: puschas d'l.; rescha d'l.: lar-

¹ diminutiv da Lappa.

² da gr. échinós = rizza, pervia da las spinas.

³ v. d. vout ingiò (ils manchs da las flurinas).

⁴ larix fingio tar Plinius, deriva il pü prubabel dals Galliers da la Cisalpina.

⁵ v. d. scrudand, areguard la fruonzla chi crouda minch' utuon.

già¹ (Eb.), largio (Eo.); il splerin dal l.: spiral dal l., pinicolauna (Eb.), pinicolauna (Eo.).

VM. larsch, (puschas: gutalins).

Mt. láresch.

T. lárish (la rescha: largiäu [Barandun 1719]).

Ss. láresch.

S. lárish (la rescha: largau).

Berg. lárás.

Pusch. lárás, láres.

Dolom. láres, lérge, léres (rescha: largià, largiè).

N. l. Champ da Larsch, ers, Larsch, pro, Laret, vschinauncha Samagnun; Sot Laret, pro, Tschlin; Larets, pros, Ramosch; Larschs, pro da munt, Larsch grond, Urezza Larsch, pro da munt, Sent; Alp Laret, Ftaun; Larschs, god, Tarasp; Pra dal Larsch, Laret, god, Guarda; Laret, God da larschs, Susch; Plan Larschaida, sclarida d'god, Zernez; Laret, pro, Laretun, pro meger, Ils Larets, pros ed ers, Brail; Laret, god, pros ed acla (Acla Perini) S-chanf; Aret, ers, Arettas, docum. dal 1588; Larschaida, god tais, La Punt-Chamues-ch; Curtin da dour Laret, Laret, part d'vschinauncha, Suot e Sur Laret, pros, Puntraschigna; Laret, alp, Larettins, pros, Schlarigna; God Laret, god, Laret lung, pros, Laret pitschen, pros, Larets, pros, Ovel da Laret, San Murezzan; Aret da la Dschimella, docum. dal 1629, Arettas, docum. dal 1600; Laret, god, Larsch, pros, Larsch dal Mür, pros, Larschet, pros, Larschs, pros, Largio, docum. dal 1702;

¹ Quia nudessans adüer ün cuntschaint nom da famiglia chi's referischa al largià (largiò), quel dals *Largiaders* (VM.). Fin al cumanzamaint dal 19avel tschientiner eira pel pur da las vals alpinas traunter il Lej da Geneva e Punt Martina il largiò trat our dal lain mizguogl dal larsch ün appredscho guadagn auxiliier, ün artichel d'export per las fabricas italiaunas da terpenina. (Cfr. *J. Jud*, «Zur Geschichte der romanischen Reliktwörter in den Alpenmundarten der deutschen Schweiz», *Vox Romanica* 8, in pü: *J. Jud*, «Oberwalliser rom. Ausdrücke, die mit den Walsern nach Graubünden wanderten», *Bündn. Monatsblatt*, 146, 4. — In Engiadina as dedichaivan surtuot ils *Raschèrs* (uriunts da Zuoz) a quist commerzi da «rescha».

Interessant füss eir que cha'l cronist *Duri Champell* relatescha davart il larsch in sia Topografia our da la seguonda mited dal 16avel tschientiner. Mo la piazza restrinta nu'ns permetta da'nd revgnir.

Larschöla, god da larschs, Tschierv, Valchava, Sta. Maria;
 Larschs, god, Fuldera, Sta. Maria, Müstair; Larschs Chasch-
 mö, god, Sta. Maria; Patlarsch, god, pas-ch, Valchava;
 Laréct, Larect sura, pros, Laréct digl Láresch, pros da munt,
 Láreschs, god, Larschérs, god, Bravuogn;

Láraschs, god, Sot igls Lárishs, pros, god, Vaz; Pro digl Lá-
 resch, pro, Larîz, pas-ch, Brinzouls; Láreschs, god, Larît, pro,
 Marmorera; Schangel digl Láresch, god, Mulegns; Láreschs,
 god, Cunter, Savognin; Láresch, bain da chesa, Riom, -, god,
 Rona; Bles digl Láresch, blais, Tinizong; Got da Láresch, god,
 Mon; Ers da Láresch, ers, Riom;

Lárasch, acla, Láraschets, god, Láraschs, god, Maton; Spunda
 Larsché, pas-ch, Ferrera; Láraschs, god da larschs, Calantgil;
 Vold da Lárishs, god da larschs, Tumegl; Pro da Lárishs,
 pro, Traun;

Plönca da Láraschs, pro, Sarn; Lárasch pintg, pas-ch, god da l.,
 Láraschs, pro e god da l., Larét, pros, ers, Prez; Lárish, pro,
 Tartar; Láraschs, god, Portein; Lárish tort, pas-ch, god, La-
 rischs, pas-ch d'alp, Razen, -, god da l., Flem; Pleun Lárish, ers,
 pas-ch, Sagogn; Lárish, god, Schluein, Trin; Crest Lárish, pros,
 ers, Castrisch; Frust dils Larishs (1864) e Frust sut ils Lárishs,
 Pitasch; Lárishs, pas-ch, Rueun, Pitasch, -, god, Uors, Lags,
 Trin; Muletg dils Lárishs, era d'alp, Sumvitg; Paliu dals Lá-
 rischs, palüd, Medel; Begl dal Lárish, Tujetsch.

(Quista quantited da N. l. demuossa la purteda dal larsch per
 nossas cuntredgias muntagnardas. Stainta cha ün' otra plaunta
 pudess in quist regard rivaliser cul larsch.)

Dir. Il larsch ais be illa chadagna da las Alps ed illas Carpatas da
 chesa, mo vain implanto fin giò la Bassa, saja que scu bös-ch
 da parada u scu plaunta d'god.

Tar nus in Grischun deraso sül s-chalun subalpin, pustüt illas
 valledas süttas cun clima continentel, fuorm' el traunter 1600
 fin 2200 m vasts gods chi pelpü vegnan pasculos da la mua-
 glia. In gruppas schmunta il larsch fin giò süll' elevaziun da
 600 m e que sün tuot sögl, bainschi preferind il cristallin, in pü
 las spuondas süttas, sulaglivas e sainza tschiera. Plauntinas

muntan fin a l'otezza da 2600 m (al Chalchagn sper Puntraschigna). In E. urlescha el la sommited dal god insembel cun il dschember, conturand il god eir giodim e que na be sün spuondas sulaglivas, perfin sün quellas vers mezzanot scu per ex. in Falcun sper Zernez e vidvart Zuoz¹.

Adöver. Main suottapost a la vermiglia ed a la decumposiziun ais il lain d'larsch pü resistibel e dürabel cu quel dal tev, petsch ed avez e perque ün excellent legnam per zembrager, pustüt scu bügls, püttas aint ill' ova, inchaschamaints da funtaunas², s-chandellas, pantuns, büschens etc. In quist regard po'l concuorrer cul ruver. Il lain ais cotschnaint cun rinchs annuels s-chürs e cun tschaf alv. La scorza giuvna, richa da tannin, vain (u gniva) druveda per chöntscher. Mo surtuot appredscho eira a s. t. scu fingio menziuno il largiò.

¹ Zieva cha's sviluppettan in noss dis spess gods da larschs güst sül passagi da las chevras (Falcun, Plaun bel sur Cinuos-chel, süls Averts, vidvart Zuoz e. o. l. immüttittan ils plaunts pervia dal «dan» occasiuno tres las chevras — e la restricziun da'nd pudair tegner be trais per economia gnit sabgiaintamaing abolida.

² L'inchaschamaint da la funtauna d'ova forta a San Murezzan d'avaunt pü da 3000 ans (perioda dal bruonz), expost aint il Museum engiadinais, consista our d'ün tremend büschen da larsch (skizza sün la tevla davart il larsch in «Nossas plauntas e bes-chas», nr. 22).

(Cuntuaziun segua.)